

An Analysis of the Relationship between Safavid Sheikhs and Al-Chopan (700-758 AD)

Masoumeh Heidarimehr ¹, Kazem Meighani ², Morteza Tahami ³

- 1. Corresponding Author, Ph.D. Candidate of History, Iranian history after Islam, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: m.heidarimehr15@yahoo.com
- 2. Assistant Professor of the Department of History, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: kazemmeighani@khu.ac.ir
- 3. Assistant Professor of the Department of History, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: motahami20@khu.ac.ir

Article Info Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:
3, April, 2024

In Revised Form:
26, August, 2024

Accepted:
16, September, 2024

Published Onlin:
20, September, 2024

The power and sovereignty of al-Chopan was comparable to the age of the mentor of Sheikh Safi al-Din Ishaq Ardabili and his son Sheikh Sadreddin Musa, good relations were established between them, which turned cold at the end of King Ashraf's reign, and the policy of interaction between the two families led to confrontation and The confrontation was drawn. Because on the one hand, the rise and fall of the shepherd family in this era was in connection with the Safavid sheikhs, and on the other hand, the most important achievements of the Safavid sheikhs, which became the basis for the formation of their government, in this era and in connection with the political powers and Among other things, al-Chopan was formed and consolidated. This period is considered one of the most important periods. The current research is descriptive-analytical and based on historical first-hand sources and new researches to investigate the relationship between al-Chopan and Safavid sheikhs, to explain the influencing factors on the relationship between them and the consequences of these relationships. The findings of the research indicate that the shepherds established good relations with the Safavid sheikhs both because of their faith and belief in the Safavid sheikhs and to consolidate their position in the Ilkhani court and then to strengthen the legitimacy and foundations of their government. did, But as soon as Malik Ashraf Chopani established his power, due to his personality traits, he coveted the great wealth of the Ardabil monastery and became suspicious of the activities of Sheikh Sadr al-Din Musa, and tried to remove him, and this issue caused the establishment of relations between the Sheikhs. Sadr al-Din Musa and Jani Beyk became rulers of the Kipchak plain, as Jani Bek, probably with the support of Sheikh Sadr al-Din Musa, captured Azerbaijan and overthrew the shepherd government.

Keywords:

Amirchopan, sheikhSafi, Sadreddin Musa, Hassan Choupani, Malik Ashraf.

Cite this The Author(s): Heidarimehr, M., Meighani, K., Tahami, M., Mohammadi, H., (2024). An Analysis of the Relationship between Safavid Sheikhs and Al-Chopan (700-758 AD): Historical Sciences StudiesVol.16, No 1, Serial No.37 –Spring- Summer, (105-125)- DOI:10.22059/jhss.2024.374644.473700

1. Introduction

During the period of Mongol invasions and their control, the conditions were ripe for the growth of Sufism, and close relationships developed between the ruling powers and Sufi leaders. Both sides benefited from these connections. The Mongol rulers, to gain legitimacy and strengthen their power, built friendly relationships with Sufi Shaykhs by giving gifts, donations, and land, and by providing tax exemptions. In return, the Sufi Shaykhs used their influence with the rulers to protect and expand their property and improve their social standing. Key Sufi leaders like Shaykh Safi and Sadreddin Musa were well-respected by the Chohanid rulers. Initially, they had a good relationship. However, towards the end of the Chohanid ruler Malik Ashraf's period, the relationship soured, and conflicts arose.

There is very little historical data about Al-Chopan's relationship with the Safavid sheikhs, one of the important sources used in this research is the book of Safwat al-Safa by Ibn Bazaz. who has provided partial, scattered, exaggerated and no-date reports of these relationships Among the other sources used are the documents of the tomb of Sheikh Safi-al-Din Ardabili, although these documents are in the knowledge of the Safavid family, their political, social, and economic status and the extent and level of their relations with the rulers and nobles, the amount of property and their efforts to develop and expand the property. and real estate through endowments, accepting donations and getting tax exemptions They provide valuable information, especially in the era of the leadership of Sheikh Sadreddin Musa, but there are very few documents belonging to the Chopani era in this collection. Also, the selected history books by Mustofi and Alam-Arai Amini written by Rozbahan Khonji have very brief accounts of the leadership of Sheikh Safi and Sheikh Sadr al-Din Musa. Historical sources of the Safavid era also provide similar and repetitive information about the relationship between Sheikh sadreddin Musa and Malik Ashraf.

In relation to the background of the relationship between al-Chopan and the Safavid sheikhs, no independent and comprehensive research has been done. Most researchers make random references to these relationships; In the book "Religion and Government in Iran during the Mughal Era", Shirin Bayani briefly mentions the relationship between Sheikh Safi and Al-Chopan. Roger Siori in the book "Iran of the Safavid Age", Abolfazl Nabai in the book "Al-Chopan", Abdul Hossein Zarin-Koob in the book "Rozgaran Tarikh Iran" and Mohammad Sohail Taghosh in the book "Emergence of the Safavid Dynasty" very briefly describe hostile relations. Between Malik Ashraf and Sheikh Sadreddin Musa, they discussed its aspects without analyzing them. This group of researchers, without providing evidence and documentation, believe the political importance of the Safavid Tariqat, especially in the age of Sheikh- Sadreddin Musa, and in other words, they consider her to be the owner of political claims. However, Ali Salari-Shadi, who has a one-sided and critical view of the Safavid dynasty and especially Sheikh Sadreddin Musa, in an article entitled "The circumstances and relations of Sadreddin Musa and the criticism of the legend of Qasim Anwar" while discussing the relations of Malik Ashraf and Sheikh Sadreddin Musa considered the wealthy Safavid dynasty as self-interested and profit-seeking, who wanted to preserve the status quo and not claim political power but, The current research is based on a descriptive-analytical method and based on library sources and credible documents, while presenting an almost documented, coherent and impartial picture of the relations between the Safavid Sheikhs and Al-Chopan, the factors affecting the relations between them and the consequences of these relations; And the views mentioned in the context of the political importance of the Safavid Tariqat in the Murshidi era of Sheikh Sadreddin will be analyzed and the possible role of the Safavids in the weakening and fall of Al-Chopan will be analyzed. In the importance of the present research, it should be mentioned that in the researches that have mentioned the foundations of the formation of the Safavid government, although the connection between the Safavids and the ruling classes, which led to the formation of the spiritual and economic power of the Safavid order, has been discussed, the relationships of the family have been discussed. Safavid and Shepherds have received less attention, so this research is effective in completing their information

The findings show that the Chohanids, driven by their faith in Shaykh Safi and the Ardabil monastery, as well as their desire to strengthen their position at the Ilkhanid court and legitimize their rule against rivals like the Jalairids, maintained close and friendly relations with Shaykh Safi and Sadreddin-Musa. Meanwhile, the Safavid shaykhs, while maintaining neutrality in political rivalries and prioritizing their own interests, engaged with the Chohanid family, which held political and military power, to strengthen the financial base of the Ardabil monastery and expand their order. These relationships however,

did not prove as strong or beneficial as those with the Rashidi family. The relationship between the Safavid Shaykhs and the Chohanids, particularly during Malik Ashraf's time and Sadreddin Musa, became strained. Malik Ashraf, upon solidifying his power, grew envious of the growing wealth of the Ardabil monastery and suspicious of Sadreddin Musa's activities. Consequently, he sought to arrest and kill Sadreddin Musa. Evidence suggests that Sadreddin Musa's actions had economic and promotional aspects, and Malik Ashraf likely saw him as a threat due to his spiritual and social influence and extensive financial resources. This made Sadreddin Musa a potential danger to Malik Ashraf's rule. Sadreddin Musa had to seek refuge in Gilan, which contributed to the fall of the Chohanid government. Jani Beg, the ruler of the Ghebcchagh region, exploited this conflict and possibly received support from Sadreddin Musa to challenge Malik Ashraf, eventually conquering Azerbaijan and overthrowing the Chohanid rule. Although Sadreddin Musa was not directly involved in political goals, he indirectly played a role in weakening the Chohanid government. Malik Ashraf's harsh rule caused instability and suffering in Azerbaijan, leading to migrations of people and scholars. This situation was unfavorable for Sadreddin Musa, who had significant economic interests and was forced to leave Ardabil due to his enmity with Malik Ashraf. It's likely that from this time, an alliance formed between Sadreddin Musa and Jani Beg against Malik Ashraf, even though Sadreddin Musa did not directly assist him in the conquest of Azerbaijan to avoid accusations of collaborating with outsiders. If Jani Beyk had not acted against Malik Ashraf, he would have destroyed the power and strength of the Safavid order by killing Sheikh Sadreddin Musa and confiscating the properties of the Ardabil monastery, and the establishment of the Safavid government would have been shrouded in uncertainty.

تحلیلی بر مناسبات شیوخ صفوی با آل چوپان (۷۰۰ - ۷۵۸ هـ ق)

معصومه حیدری مهر^۱، کاظم میقانی^۲، مرتضی تهامی^۳

ma.he@khu.ac.ir
kazemmeighani@khu.ac.ir
motahami20@khu.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری تاریخ، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه:
۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه تاریخ، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه:
۳. استادیار گروه تاریخ، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۱/۱۵

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۶/۰۵

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۶/۲۶

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۳۰

قدرت و حاکمیت آل چوپان مقارن با عصر مرشدی شیخ صفی‌الدین اسحاق اردبیلی و فرزندش شیخ صدرالدین موسی بود، میان آنها مناسباتی برقرار شد که در اواخر حکومت ملک اشرف به سردی گرایید و سیاست تعامل میان دو خاندان به رویارویی و تقابل کشیده شد. به سبب آنکه از یک سو فراز و فرود خاندان چوپانی در این عصر و در ارتباط با شیوخ صفوی بود و از سوی دیگر مهم‌ترین دستاوردهای شیوخ صفوی که اساسی برای تشکیل حکومتشان شد در این عصر و در ارتباط با قدرت‌های سیاسی و از جمله آل چوپان شکل گرفت این دوره یکی از ادوار مهم بشمار می‌رود. پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و اسنادی درصدد بررسی مناسبات میان آل چوپان و شیوخ صفوی، تبیین عوامل تأثیرگذار بر روابط میان آنها و پیامدهای این مناسبات است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که چوپانیان هم از سر ایمان و اعتقادی که به شیوخ صفوی داشتند و هم برای تحکیم موقعیت‌شان در دربار ایلخانی و سپس برای مشروعیت و تقویت پایه‌های حکومتشان، با شیوخ صفوی مناسباتی نزدیک و دوستانه برقرار نمودند، اما ملک اشرف چوپانی به محض تثبیت قدرت، به علت ویژگی‌های شخصیتی هم در ثروت زیاد خانقاه اردبیل طمع نمود و هم نسبت به فعالیت‌های شیخ صدرالدین موسی دچار سوظن شده بنابراین درصدد حذف وی برآمد، شیخ صدرالدین مجبور به ترک اردبیل شد و در گیلان پناه گرفت، این مسئله موجب برقراری روابط میان شیخ صدرالدین موسی و جانی‌بیک حاکم دشت قیچاق شد چنانچه جانی-بیک احتمالاً با حمایت شیخ صدرالدین موسی آذربایجان را تصرف و حکومت چوپانی را ساقط نمود.

واژه‌های کلیدی: امیرچوپان، شیخ صفی‌الدین اردبیلی، صدرالدین موسی، حسن چوپانی، ملک اشرف

استناد: حیدری مهر، معصومه؛ میقانی، کاظم؛ تهامی، مرتضی؛ (۱۴۰۳). تحلیلی بر مناسبات میان شیوخ صفوی با آل چوپان (۷۰۰ - ۷۵۸ ق)، پژوهشهای علوم تاریخی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان، شماره پیاپی ۳۷- (۱-۲۸).
DOI:10.22059/jhss.2024.374644.473700

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

با یورش و تسلط مغولان زمینه‌های بروز و شکوفایی تصوف بیش از پیش فراهم شد و مناسبات نزدیکی بین حکومت‌ها و شیوخ صوفی شکل گرفت که دو گروه در راستای منافع خود از آن بهره بردند؛ از یک طرف طبقه حاکمه مغول هم از سر اعتقاد و هم جهت مشروعیت و تثبیت قدرت با ارسال هدایا، نذورات، وقف زمین‌های کشاورزی و روستاها و همچنین دادن معافیت‌های مالیاتی، با آنها مناسباتی نزدیک و حسنه برقرار نمودند و از طرف دیگر شیوخ صوفی نیز از نفوذ سیاسی و رابطه با حکومت جهت حفظ و گسترش اموال و املاک‌شان و همچنین افزایش وجه اجتماعی و به تبع آن رشد و گسترش طریقت‌شان بهره گرفتند. رهبران طریقت صفوی (شیخ صفی و صدرالدین موسی) نمونه بارز شیوخ صوفی بودند که مورد توجه و احترام طبقه حاکمه عصر خویش، از جمله آل چوپان قرار گرفتند و روابطی میان آنها شکل گرفت. پژوهش حاضر حول این سؤالات شکل گرفته است: انگیزه و اهداف آل چوپان و شیوخ صفوی از برقراری مناسبات چه بود؟ چه عواملی بر روابط میان آنها تاثیر گذاشت؟ پیامدهای این مناسبات چه بود؟

در مورد مناسبات آل چوپان با شیوخ صفوی داده‌های تاریخ بسیار اندکی موجود است، از منابع مهم و مورد استفاده در این پژوهش، کتاب *صفوه‌الصفاء* اثر ابن بزاز است که گزارش‌های جزئی، پراکنده، اغراق‌آمیز و بدون تاریخی از این مناسبات ارائه داده، از دیگر منابع مورد استفاده، *اسناد بقعه شیخ‌صفی‌الدین اردبیلی است*، این اسناد اگرچه در شناخت خاندان صفوی، جایگاه سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و میزان و سطح مناسبات آنها با حاکمان و امراء، میزان دارایی و تلاش آنها برای توسعه و گسترش اموال و املاک از طریق موقوفات، پذیرش هبه و گرفتن معافیت‌های مالیاتی (شیخ‌الحکامی، ۱۳۸۷: ۱۷) بخصوص در عصر رهبری شیخ صدرالدین موسی اطلاعات ارزشمندی ارائه می‌دهند، اما اسناد متعلق به دوران چوپانی در میان این مجموعه بسیار اندک است. همچنین کتاب‌های *تاریخ گزیده اثر مستوفی و عالم‌آرای امینی* نوشته روزبهان خنجی گزارش‌های بسیار مختصری از عهد رهبری شیخ صفی و شیخ صدرالدین موسی دارند. منابع تاریخی عصر صفوی نیز اطلاعاتی مشابه و تکراری از روابط میان شیخ صدرالدین موسی و ملک اشرف ارائه می‌دهند.

در ارتباط با پیشینه موضوع مناسبات میان آل چوپان و شیوخ صفوی تحقیق مستقل و همه جانبه‌ای انجام نشده است. اکثر پژوهشگران به صورت جسته گریخته به این مناسبات اشاراتی دارند؛ شیرین بیانی در کتاب «*دین و دولت در ایران عهد مغول*» به صورت مختصر به مناسبات شیخ صفی و آل چوپان اشاره می‌کند. راجر سیوری در کتاب «*ایران عصر صفوی*»؛ ابوالفضل نبئی در کتاب «*آل چوپان*»، عبدالحسین زرین کوب در کتاب «*روزگاران تاریخ ایران*» و محمد-سهیل طقوش در کتاب «*پیدایش خاندان صفویه*» به صورتی بسیار مختصر به روابط خصمانه

میان ملک اشرف و شیخ صدرالدین موسی بدون واکاوی جوانب آن پرداخته‌اند، این دسته از پژوهشگران بدون ارائه شواهد و مستندات قائل به اهمیت سیاسی طریقت صفوی به‌ویژه در عصر مرشدی شیخ صدرالدین موسی هستند و به عبارتی وی را صاحب داعیه سیاسی می‌دانند. حال - آنکه علی‌السلامی شادی که نگاهی یک‌جانبه و انتقادی نسبت به خاندان صفوی و بخصوص شیخ صدرالدین موسی دارد، در مقاله‌ای با عنوان «حوال و مناسبات صدرالدین صفوی و تقد افسانه قاسم انوار» ضمن بحث از مناسبات ملک اشرف و شیخ صدرالدین موسی، خاندان متمکن صفوی را منفعت‌طلب و سودجویانه دانسته که خواستار حفظ وضع موجود بودند نه مدعی قدرت سیاسی (سالاری، ۱۳۸۸: ۸۹-۸۷)؛ اما پژوهش حاضر، برخلاف سایر پژوهش‌های صورت گرفته ضمن ارائه تصویری تقریباً مستند، منسجم و بی‌طرفانه از مناسبات میان دو قدرت سیاسی و مذهبی، آل چوپان و شیوخ صفوی؛ دو دیدگاه متفاوت ذکر شد در زمینه اهمیت سیاسی طریقت صفویه در عصر مرشدی شیخ صدرالدین موسی و به عبارتی انگیزه سیاسی داشتن یا نداشتن وی را به نقد و بررسی کشیده و نقش احتمالی شیخ صدرالدین موسی در تضعیف و سقوط آل چوپان را مورد واکاوی قرار خواهد داد.

در ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر باید اشاره نمود در تحقیقاتی که به زمینه‌های شکل-گیری حکومت صفویه اشاره داشته‌اند اگرچه به دوران آغازین خاندان صفوی و ارتباط آنها با طبقات حاکمه که موجب شد قدرت روحانی و اقتصادی طریقت صفوی شکل بگیرد و اساسی برای تشکیل حکومتشان شود پرداخته‌اند اما به مناسبات دو خاندان صفوی و چوپانی کمتر توجه شده است بنابراین این پژوهش در تکمیل اطلاعات مربوط به این عصر مؤثر است.

۲. آل چوپان از آغاز تا تأسیس حکومت (۷۳۸-۶۹۴ هـ ق)

امیرچوپان یکی از امرای مغول از قوم سولدوز بود که همراه هولاکوخان به ایران آمد و در دستگاه سلطان غازان صاحب مقام و شهرت گردید. وی در زمان سلطنت اولجایتو (۷۰۳-۷۱۶ هـ ق) قدرتش فزونی یافت چنانچه با ازدواج با دولندی‌خاتون دختر اولجایتو به دامادی سلطان افتخار یافت (کاشانی، ۱۳۸۴: ۴۳؛ سمرقندی، ۱۳۵۳: ۱/۵۴) و بعد از کشته شدن قتلغشاه (۷۰۶ هـ ق) در گیلان منصب امیرالامرای نیز به وی رسید (کاشانی، ۱۳۸۴: ۸-۱۱؛ شیرازی، ۱۳۸۸: ۱۵۵). امیرچوپان به دلیل سن کم ابوسعید (۷۱۷- تا ۷۳۶) مقام امیرالامرای و نیابت سلطنت وی را نیز به عهده گرفت. قدرت روزافزون امیرچوپان موجب شد که با مرگ دولندی‌خاتون، ابوسعید با ازدواج ساتی‌بیک خواهر دیگرش با امیرچوپان موافقت نماید (مستوفی، ۱۳۳۹: ۶۱۵)؛ اما قدرت چوپان از اوایل سال ۷۲۴ هـ ق رو به افول نهاد بر اثر عواملی چون مرگ تاج‌الدین‌علیشاه، دوست و حامی بزرگ و با اقتدار امیرچوپان؛ غرور و سوء رفتار دمشق‌خواه پسر امیرچوپان با ابوسعید و ارتباط گرفتن با حرم سلطان اولجایتو و همچنین مسئله علاقه شدید ابوسعید به بغداد خاتون دختر امیرچوپان که

به حسن جمال شهرت داشت و قبلاً به همسری شیخ حسن جلایر پسر عمه سلطان ابوسعید درآمد بود (حافظ ابرو، ۱۳۵۰: ۱۶۳-۱۶۹؛ شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳، ۲۶۸؛ اهری، ۱۳۸۹: ۲۱۱). بی‌میلی امیرچوپان به درخواست ابوسعید در ازدواج با بغداد خاتون، موجب رنجش وی نسبت به امیرچوپان شد چنانچه سلطان ایلخانی در غیاب امیرچوپان دستور قتل دمشق خواجه را صادر نمود که این امر موجب شورش امیرچوپان در خراسان شد ولی شکست خورد و به نزد ملک غیاث‌الدین کت پناهنده شد که همان‌جا به فرمان ابوسعید به قتل رسید (حافظ ابرو، ۱۳۵۰: ۱۷۷-۱۷۸؛ شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۲۸۴). بعد از کشتار امیرچوپان و پسرانش سلطان ابوسعید، شیخ حسن جلایر را وادار به طلاق همسرش بغداد خاتون نمود و به عقد خویش درآورد. ابوسعید از فرط علاقه‌ای که به وی داشت او را در کارهای ملک شریک خویش ساخت و لقب (خواندگار) بدو داد (حافظ ابرو، ۱۳۵۰: ۱۷۹؛ مستوفی، ۱۳۳۹: ۶۱۹). بعد از مدتی ابوسعید ایلخانی دلشاد خاتون دختر دمشق خواجه پسر امیرچوپان را نیز به نکاح خویش درآورد؛ بدین ترتیب دختران چوپانی ملکه‌های قدرتمند دربار ایلخانی شدند و با حمایت آنها شیخ حسن چوپانی و ملک اشرف پسران تیمورتاش و نوه‌های امیرچوپان از خطر مرگ نجات یافتند و توانستند در دوره فترت بعد از زوال ایلخانیان حکومت چوپانی را تأسیس نمایند.

۳. پیدایش طریقت صفوی (۶۷۵-۷۰۰ هـ ق)

شیخ صفی‌الدین اسحاق اردبیلی (۶۵۰-۷۳۵ هـ ق) مؤسس طریقت صفوی از خاندانی معتبر، متمول و زمین‌دار بود. بنوشته ابن بزاز (۱۳۷۳: ۷۰-۷۶) پیروز شاه زرین کلاه جد ششم شیخ صفی حاکم ولایت اردبیل و توابع آن بوده و سایر اجداد وی در روستاهای اسفرنجان و کلخوران از توابع اردبیل زراعت می‌کردند. شیخ صفی در اواخر دوره حاکمیت ایلخانان می‌زیست. در این عصر تصوف رواج و رونق گسترده‌ای یافت و شیوخ صوفی مورد توجه و ارادت طبقه حاکمه قرار داشتند چنانچه خانقاه‌ها از مراکز مهم قدرت سیاسی و اقتصادی کشور محسوب می‌شدند و هر شخصی که خواهان نام و نشان و مکننت بود؛ به جرگهٔ مریدان شیوخ برجسته صوفی می‌پیوست و سپس در صدد بنای خانقاه و تأسیس طریقتی مخصوص خویش برمی‌آمد. شیخ صفی نیز با توجه به اوضاع زمانه در طلب مرشد سرانجام به شاگردی شیخ زاهد گیلانی از صوفیان مشهور عصر ایلخانی که مورد تکریم و ارادت سلطان غازان و الجایتو بود درآمد. شیخ صفی احتمالاً به دلیل جاه‌طلبی وارد این طریقت بانفوذ سیاسی شد و با استفاده از تمکن مالی چنان اعتماد و توجه مرشدش را جلب نمود که شیخ زاهد هم دخترش را به همسری وی درآورد و هم او را به جانشینی خویش انتخاب نمود (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۷۱؛ امینی‌هروی، ۱۳۸۳: ۴۶؛ زاهدی، ۱۳۴۳: ۳۶). بدین ترتیب شیخ صفی پس از مرگ شیخ زاهد (۷۳۰ هـ ق) مرشدی طریقتی مهم را به دست آورد که از آن پس به نام وی شهرت یافت.

۴. مناسبات شیخ صفی با امیرچوپان (۷۰۰-۷۲۷ هـ ق)

در ارتباط با روابط میان شیخ صفی با طبقات حاکمه مغول به نظر می‌رسد از زمانی که سلطان غازان‌خان مرید شیخ زاهد گیلانی شد و میان آنها رفت و آمدهایی شکل گرفت (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۴۹-۱۵۰؛ همدانی، ۱۳۸۸: ۱۰۰) شیخ صفی نیز مناسبات نزدیک و حسنه‌ای با سلاطین و مقامات دربار ایلخانی از جمله امیرچوپان برقرار نمود، چنانچه با مرگ شیخ زاهد (۷۰۰ هـ ق) همگی آنها در زمره ارادتمندان و مریدان وی درآمدند و برای زیارتش راهی اردبیل شدند و نذور و هدایای خویش را تقدیم خانقاهش می‌داشتند (همدانی، ۱۳۶۴: ۲۴۳-۲۴۷، ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۲۰۸-۲۰۹).

ظاهراً اولین دیدار شیخ صفی و امیرچوپان به هنگام حضور شیخ زاهد در اردوی غازان‌خان بوده است که در این دیدار شیخ زاهد آینده امیرچوپان را پیش‌بینی نمود «شیخ بدو فرمود که چوپان گله رعیت را به تو سپردم ... بعد از آن احوال، امیرچوپان جایی رسید در ترقی و رفعت که پادشاه نشان شد و بر چهار الوس امیرالامرا شد.» (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۲۱۱) این پیش‌بینی احتمالاً زمینه‌ساز روابط دوستانه میان امیرچوپان با شیخ زاهد و به تبع آن شیخ صفی بوده است.

حکایت دیگر ابن بزاز (۱۳۷۳: ۸۲۱-۸۲۲) از مناسبات امیرچوپان با شیخ صفی مربوط به زمان

مرگ سلطان الجایتو است به نوشته وی

«در وقتی که پادشاه سلطان محمد (اولجایتو) در شهر سلطانیه وفات یافت، امیرچوپان از قره‌باغ بیامد که به سلطانیه به تعزیت رود چون به حوالی اردبیل رسید، نوکری به خدمت شیخ فرستاد به سلام که (امشب به خدمت خواهم آمد)...خواص با وی گفتند (امشب از راه رسیده‌ای و زحمت کشیده امشب اینجا باشیم فردا به خدمت شیخ برویم) امیرچوپان گفت (چنین کنیم) چون نماز عصر بگذاردند ناگاه خوفی در دل پیدا شد و گفت من از شیخ بترسیدم، البته امشب به خدمت شیخ برویم؛ که چون شما مانع شدید هیبتی عظیم بر من غالب شد چون فسخ نیت کردم). این بگفت و روان شد... چون شب امیر به خدمت شیخ آمد عذر خواست و گفت (عفو فرمایید برآنک جازم بودم که امشب دستبوس برسم جماعت منع کردند در نماز عصر. در حال دلم از شیخ بترسیدم، دانستم که عزیمت باطل کردن نیک نبود».

این روایت از یک طرف حاکی از نفوذ معنوی شیخ صفوی و ارادت و اعتقاد امیرچوپان نسبت به وی است و از طرف دیگر چون در این زمان امیرچوپان برای نیابت سلطنت با رقیبی چون امیر سونج اتابک قدرتمند سلطان ابوسعید ایلخانی روبرو بود، بنابراین توجه و تکریم شیخ صفی را برای پیشبرد اهدافش لازم می‌دانسته است و احتمالاً امیرچوپان با توصیه شیخ صفی و پشتیبانی خواجه رشیدالدین و تاج‌الدین علیشاه، توانست نایب‌السلطنه سلطان ابوسعید شود. این روایت ابن بزاز همچنین نشان می‌دهد که امیرچوپان هر زمان که از اردبیل گذر می‌کرد به دیدار شیخ صفی می‌رفته است، بنابراین امیرچوپان احتمالاً در سال ۷۰۶ هـ ق که سلطان اولجایتو به قصد تصرف ایالت گیلان، وی را از راه اردبیل به آن منطقه گسیل داشته بود و همچنین در سال‌های ۷۱۸ و ۷۲۴ هـ ق که عازم قفقاز و منطقه دربند برای دفع حملات اوزبک‌خان حاکم دشت قیچاق شده

بود، در مسیر حرکت و حین عبور از اردبیل احتمالاً همراه با سلطان ابوسعید راهی خانقاه شیخ صفی شده است و ظاهراً هر زمان امکان دیدار و زیارت شیخ صفی برای وی مقدور نمی‌شد کسی را به نمایندگی نزد وی گسیل می‌داشت «به وقتی که امیرچوپان... از حرب الوس بازگردیده بود آق سنقر را به سلام به خدمت شیخ فرستاد و آق سنقر در آن مجلس از کرامات شیخ باز می‌گفت که امیرچوپان و مجموع لشکر را از ورطه هلاکت او رهانید و به فضای سلامت رسانید...» (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۷۷۸).

قدرت آل چوپان در زمان حکومت سلطان ابوسعید ایلخانی یعنی در فاصله سال‌های ۷۱۶- تا ۷۲۷ ق به اوج رسید، چراکه امیرچوپان به عنوان امیرالامرا و نایب‌السلطنه زمام کلی امور را در دست داشت و از پادشاهی جز نامی برای ابوسعید باقی نمانده بود و اکثر والیان ایالات را پسران و منسوبین وی تشکیل می‌دادند (شیرازی، ۱۳۸۸: ۶۳۹-۶۴۶؛ شبانکاره، ۱۳۶۳: ۳۷۸). ظاهراً هم‌زمان شیخ صفی نیز در اوج شهرت و نفوذ خویش قرار داشت چنانچه ابن بزاز (۱۳۷۳: ۱۱۱۷-۱۱۱۸) به نقل از شیخ صدرالدین موسی آورده که «امیرچوپان در زمانی که امیرالامرا ایران زمین بود و مجموع عساکر مملکت در تحت فرمان او بود، از شیخ پرسید که «شیخ، لشکر ما بیشتر باشد یا مرید شیخ؟» شیخ فرمود «مرید من بیشتر است و اگر قسمت کنند در مقابله یک ترک از لشکر، صد کس از مرید من باشد» امیرچوپان گفت: «راست می‌گوی. از برای آنک از آب آمویه تا حدود مصر و از سواحل هرمز تا باب الابواب- که اقصی حدود این مملکت است و من گردیده‌ام- هر جا و نواحی و اطراف که رسیده‌ام مرید شیخ را دیده‌ام؛ که به این حلیه و زی شیخ متحلی و متزین‌اند و آوازه ذکر در آن اطراف انداخته‌اند» اگرچه در این روایت در تعداد و پراکندگی جغرافیایی مریدان شیخ صفی اغراق شده ولی امیرچوپان به قدرت معنوی و کثرت مریدان شیخ صفی اذعان داشته است.

در اهمیت و بزرگی شیخ صفی در عصر خویش می‌توان به نوشته‌های حمدالله مستوفی از روایتگران نسبتاً دقیق اواخر عصر ایلخانی و همچنین روزبهان خنجی مورخ دربار سلطان یعقوب آق‌قویونلو و از مخالفان حکومت صفوی استناد نمود؛ مستوفی (۱۳۳۹: ۶۷۵) اشاره دارد که شیخ صفی از مقبولیت، احترام و نفوذ زیادی در میان امرا و حکام مغول برخوردار است. روزبهان خنجی (۱۳۷۹: ۲۸۶-۲۸۷) نیز در مورد خانقاه اردبیل و شیخ صفی که وی را وحید آفاق نامیده آورده که «حظیره اولیاء اردبیل همواره مامن ارباب ولایت و مطاف اصحاب هدایت بوده و نخست کسی که علم رفعت آن خاندان بر اوج ارشاد برافراخت وحید آفاق شیخ‌صفی‌الدین اسحاق بود... که امراء ولایت طالش درگاه ولایت پناهش را پناه ساختند و کبراء مملکت روم بخدمتش سر افتخار برافراختند». احتمالاً این مقبولیت و پایگاه اجتماعی گسترده شیخ صفی موجب شده بود تا صاحب‌منصب بنامی چون امیرچوپان که سلطان ابوسعید را تحت اختیار داشت درصدد کسب تأیید و حمایت وی نیز باشد، چراکه امیرچوپان در این زمان مخالفان بسیاری در میان امرا و مقامات دربار داشت، بنابراین برای تثبیت جایگاهش به پشتیبانی شیخ صفی نیاز داشت چنانچه شیخ صفی نیز برای توسعه طریقتش و همچنین حفظ و گسترش املاک و اموال خانقاه اردبیل به حمایت امیرچوپان نیاز داشت. در کل می‌توان گفت که این دو

شخص که یکی قدرت سیاسی - نظامی قلمرو ایلخانی را در اختیار داشت و دیگری به‌عنوان رهبری روحانی و معنوی، علاوه بر توده‌های مردمی، سلطان ایلخانی را تحت نفوذ خویش درآورده بود، برای پیشبرد منافعشان به روابط نزدیک و حسنه با یکدیگر نیاز داشتند.

فرزندان امیرچوپان نیز مانند پدرشان جزو ارادتمندان به شیخ صفی بودند، چنانچه «وقتی شیخ برای مصلحت مسلمین به اردو قراباغ رفته بود، امیر تیمورتاش چوپانی از برای شیخ پنج هزار دینار زر به دست یحیی فرخان اردبیلی بفرستاد و شیخ قبول نکرد» در این سفر همچنین امیر دمشق خواجه فرزند دیگر امیرچوپان «او را (شیخ صفی) بخانه خود فرو آورد و همیشه ملازمت خدمت شیخ می‌کرد» (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۹۰۰). احترام و توجه آل چوپان نسبت به شیخ صفی هم ناشی از اعتقاد قلبی آنان به کرامات وی بود و هم ناشی از نفوذ و تسلطی بود که او به‌عنوان رهبر روحانی بر سلاطین و رجال دربار ایلخانی داشت چنانچه ابن بزاز (۱۳۷۳، ۹۱۰) اشاره دارد که «سلاطین و امرا که پیش شیخ آمدند، همچنان نشستندی که غلامان پیش خواجه» و آل چوپان جهت تحکیم موقع و مقام خویش و مقابله با مخالفانشان سعی در نزدیکی و جلب رضایت وی داشته‌اند؛ البته شیخ صفی نیز به داشتن مناسبات نزدیک و حسنه با آل چوپان تمایل داشت چراکه با توجه به روایات ابن بزاز و بررسی اسناد متعلق به بقعه شیخ صفی، وی و شیخ صدرالدین موسی هم درگیر اختلافات ملکی با زارعان و مالکان اردبیل بودند و هم گاهی درگیر رقیبان و دشمنانی می‌شدند که با نفوذ و سلطه آنها مخالف بودند؛ بنابراین آنها هر زمان عرصه را بر خویش تنگ می‌دیدند برای رفع مشکل راهی دربار و دیوان ایلخانی می‌شدند که برای مدتی طولانی تحت سلطه آل چوپان بود.

ابن بزاز حکایاتی از سفرهای سلطان ابوسعید به همراه همسرش بغداد خاتون دختر امیرچوپان به شهر اردبیل و دیدار آنها با شیخ صفی دارد. این سفرها بعد از قلع و قمع خاندان چوپانی و در زمان وزارت خواجه غیاث‌الدین محمد رشیدی صورت گرفته است (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۹۱۲). نکته مهمی که وجود دارد این است که ابن بزاز در مورد مناسبات نزدیک شیخ صفی با دربار ایلخانی در ایام وزارت خواجه غیاث‌الدین محمد رشیدی به نسبت دوران قدرت آل چوپان روایات بسیار بیشتری دارد، در این مورد احتمالاتی مطرح می‌شود از جمله اینکه این امر به علت فاصله زمانی نزدیک میان دوران وزارت خواجه غیاث‌الدین و نگارش کتاب صفوه الصفا بوده است؛ یا اینکه چون امیرچوپان برخلاف خاندان دیوان‌سالار رشیدی به مقتضای منصب امیرالامرای بیشتر در مناطق مرزی و در جنگ حضور داشته است تا در پایتخت و دربار ایلخانی بنابراین خاندان روحانی و زمین‌دار صفوی به مقتضای موقعیت و شرایط بیشتر با خاندان دیوان‌سالار رشیدی که مانند صفویان شافعی مذهب بودند رفت و آمد داشته‌اند؛ احتمال دیگر آنکه آل چوپان با وجود احترام و ارادتی که برای شیخ صفی قائل بودند، در اوج قدرتشان یعنی زمانی که سلطان ابوسعید را تحت کنترل کامل خویش داشتند به وی اجازه برقراری روابط نزدیک با شیخ صفی را نمی‌دادند؛

بنابراین به نظر می‌رسد مناسبات میان آنها اگرچه ظاهراً حسنه بوده اما آن چنان محکم و عمیق نبوده است که طرفین در مواقع بحرانی قبول خطر کنند، چنانچه ابن بزاز (۱۳۷۳: ۷۳۹) روایت می‌کند که موقع بازگشت شیخ صفی از بغداد، وی و همراهان از راهی در حال گذر بودند که بر آن راه جنگ میان امیرچوپان و ابوسعید در جریان بود و اطرافیان از ترس خواهان تغییر مسیر بودند اما شیخ صفی نمی‌پذیرد و با بیان اینکه نوبت چوپانیان به سر آمده به همان مسیر ادامه می‌دهد، به نوشته ابن بزاز «تا سه منزل میان معسکر پادشاه ابوسعید و امیرچوپان و میان ایشان مانده بود خبر رسید که چوپان منکسر و منهزم شد و تشویش خوف راه از پیش برخاست»

سؤالی که به ذهن می‌رسد اینکه چرا شیخ صفی حاضر نشد در قضیه دشمنی ابوسعید و امیرچوپان وساطت کند و موجب مصالحه آنها شود چنانچه قبل از آن نیز در توطئه‌ای درباری که منجر به قتل خواجه رشیدالدین فضل‌الله به دستور سلطان ابوسعید شد، وی سکوت نموده بود، در صورتی که خاندان‌های چوپانی و به‌ویژه رشیدی از مریدان و ارادتمندان وی بودند، به نظر می‌رسد شیخ صفی به مصلحت نمی‌دانسته در رقابت‌های سیاسی درباری دخالت کند چراکه برای توسعه طریقت و تقویت بنیه مالی خانقاه اردبیل ناگزیر بود با همه امرا و جناح‌های سیاسی رقیب مناسبات دوستانه داشته باشد و از حمایت همه آنها بهره ببرد.

احتمال دیگری که وجود دارد اینکه چون امیرچوپان موجبات قتل خواجه رشیدالدین فضل‌الله از بزرگ‌ترین حامیان مالی شیخ صفی را فراهم نموده بود چنانچه مستوفی (۱۳۳۹: ۶۱۳) اشاره دارد که امیرچوپان «مزاج پادشاه را علیه خواجه رشیدالدین تغییر داد» بنابراین می‌توان گفت این مسئله در بی‌توجهی شیخ صفی به سرنوشت مرگبار امیرچوپان تأثیرگذار بوده است، به ویژه آنکه بعد از قتل‌عام چوپانیان، خواجه غیاث‌الدین محمد رشیدی که روابط بسیار نزدیک و مستحکمی با شیخ صفی داشت، احتمالاً با حمایت وی به وزارت سلطان ایلخانی منصوب شد. نکته قابل توجه در این ارتباط آنکه خواجه غیاث‌الدین محمد رشیدی در سال‌های ۷۲۱ و ۷۲۵ هـ ق یعنی قبل از وزارت و در زمانی که هنوز قدرت در دست چوپانیان بود، موقوفاتی شامل روستاهای جورق، سها و نودیه را به خانقاه شیخ صفی اهدا نموده بود (عبدی‌بیک، بی‌تا: ۱۸۵). دادن این موقوفات حاکی از روابط حسنه میان آنهاست، حال آنکه هیچ‌گونه سند و مدرکی مبنی بر حمایت مالی امیرچوپان از شیخ صفی و خانقاهش موجود نیست.

۵. مناسبات شیخ صدرالدین موسی با شیخ حسن چوپانی (۷۳۸-۷۴۴ هـ ق)

رسیدن شیخ صدرالدین موسی (۷۳۵-۷۹۳ هـ ق) به رهبری طریقت مقارن با مرگ سلطان ابوسعید و از هم پاشیدن امپراتوری ایلخانی و جنگ مدعیان قدرت از جمله خاندان‌های آل چوپان و آل جلاایر بود که سرانجام با غلبه چوپانیان بر آل جلاایر آذربایجان و از جمله اردبیل از سلطه جلاایریان خارج و تحت حاکمیت چوپانیان قرار گرفت، بنابراین بخشی از دوران طولانی رهبری

صدرالدین موسی مصادف با حکومت شیخ حسن چوپانی و سپس برادرش ملک اشرف بر این مناطق بود. شیخ صدرالدین موسی بدون داشتن کرامات و صرفاً با بهره گرفتن از شهرت و نفوذ معنوی پدرش و همچنین بنیه مالی گسترده خانقاه اردبیل، توجه، احترام و ارادت مدعیان قدرت سیاسی را به خویش جلب نمود. در منابع تاریخی به جز حکایاتی کوتاه در کتاب صفوه الصفا هیچگونه اشاره‌ای به مناسبات شیخ صدرالدین و شیخ حسن چوپانی وجود ندارد؛ ظاهراً با برقراری حکومت شیخ حسن چوپانی بر آذربایجان شیخ صدرالدین موسی از دست حاکم منصوب جلایریان بر اردبیل که به دشمنی با وی و مریدانش برخاسته بود نجات یافته است، به نوشته ابن بزاز (۱۳۷۳: ۱۰۵۵) امیر کلاهدوز اردبیلی که از طرف شیخ حسن جلایر، حاکم اردبیل بود، با رواج منکراتی چون شرب خمر، قمار و ساخت اماکن ممنوعه اسلامی موجبات خشم مریدان شیخ صدرالدین موسی را فراهم آورد و نه تنها امر به معروف و نهی از منکر مریدان صفوی هیچگونه تأثیری بر عملکرد وی نداشت، بلکه بر شدت دشمنی خویش با مریدان صفوی افزود و حتی برای گرفتن مجوز برای فشار بیشتر بر صفویان راهی اردوی شیخ حسن جلایر شد که در این حین شیخ حسن چوپانی با شکست جلایریان و فتح تبریز موجب فرار امیر کلاهدوز اردبیلی به عراق و کشته شدن وی در همان جا شده بود. احتمالاً این حاکم اردبیل به دلیل اوضاع آشفته سیاسی خودسرانه صفویان را تحت فشار گذاشته بود چراکه جلایریان نیز جزو ارادتمندان خاندان صفوی بودند و قطعاً اجازه اقدام علیه آنها را نمی‌دادند.

شیخ حسن چوپانی در دوران کوتاه حکومت خویش به علت نزاع همیشگی با رقبای سیاسی خویش یعنی - شیخ حسن جلایر در عراق عرب، حاجی طغای حاکم دیار بکر و امیر ارتنه حاکم آناتولی - فرصتی جهت توجه به مسائل داخلی و برقراری ارتباط و مناسبات با شیخ صدرالدین موسی مرشد بانفوذ صفوی نداشت که در منابع تاریخی منعکس گردد. تنها روایتی که در مورد روابط شیخ حسن چوپانی و شیخ صدرالدین موسی موجود است آنکه «بعد از ده دوازده سال که شیخ، قدس سره به حیات باقی نقل کرده بود امیر شیخ حسن چوپانی التماس نمود که می‌خواهم که بر درگاه شیخ، نوبت زند و طبل و علم فرستاد و این قاعده منعقد و این رسم مطرد مدتی مدید می‌بود» (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۷۴۰).

به نوشته بیانی (۱۳۸۱: ۷۰۶) چون شیخ حسن چوپانی جزو ارادتمندان شیوخ صفوی بود و سعی داشت خویش را در کنف حمایت آنها قرار دهد تا از نیروی معنوی و مادی ایشان بهره‌مند شود، بنابراین چون مقام آنها را از پادشاهان کمتر نمی‌دانست، طبل و علم سلطنتی برای مرشد طریقت صفویه فرستاده بود. به نظر می‌رسد حاکم چوپانی جهت تحکیم و تثبیت قدرتش و جلوگیری از تسلط دیگر مدعیان از جمله آل جلایر بر آذربایجان، ناگزیر به جلب رضایت شیخ صدرالدین موسی بوده، چراکه صفویان در قلمرو حاکمیتی وی هم دارای نفوذ و قدرت بودند و هم مورد تکریم و ارادت آل جلایر چنانچه ابن بزاز (۱۳۷۳: ۳۴۵-۳۴۹). اشاره دارد که امیر حسن جلایر از مریدان شیخ صفی بوده است. همچنان که طبق اسناد، شیخ صدرالدین بعدها توانست

بیشترین امتیازات و معافیت‌های مالی را از حاکمان و عمال دیوانی آل جلایر کسب نماید (اسناد موزه ملی، ۲۵۹۰۹ و ۲۵۸۹۷ و ۲۵۹۰۱، عبدی بیک نویدی، بی‌تا: ۲۶۰-۲۶۱، ۱۴۱) بنابراین حاکم چوپانی از بیم اتحاد صفویان با آل جلایر رعایت جانب شیخ صدرالدین موسی را داشت. تنها سند دیوانی موجود که در زمان حکومت شیخ حسن چوپانی، توسط یکی از عمال حکومتی وی به نام امیر تخت‌مور در شعبان سال ۷۴۳ هـ ق خطاب به حکام و نواب و متصرفان و رعایای خانلی صادر شده است به مضمون آنکه دیه شاهیان علیا از سوی دیوان به شیخ صدرالدین داده شده و احکام پیشین در این باره را تأیید کرده است (اسناد موزه ملی، ۲۵۸۷۹) احتمالاً در ارتباط با مالکیت این منطقه اختلاف وجود داشته و دیوان چوپانی به نفع شیخ صدرالدین رأی داده است.

۶. مناسبات شیخ صدرالدین موسی با ملک اشرف چوپانی (۷۴۴-۷۵۸ هـ ق)

در دوره حاکمیت ملک اشرف که ثبات و آرامش نسبی برقرار بود، ظاهراً فرصت مناسب جهت برقراری روابط و مناسبات نزدیک و در واقع نظارت مستقیم بر خاندان صفوی فراهم شد. ملک اشرف در اوایل حکومت به خاندان شیخ صفی و به‌ویژه شیخ صدرالدین اظهار ارادت و احترام می‌نموده، چنانکه بوسه بر قدم صدر و سر بر زمین می‌نهاد و می‌گفت «از روی ارادت آرزو دارم که در زاویه شیخ خادمی بودمی که کفش بر دست گرفتمی» و «کاش گردی بودمی که بر کفش شیخ صدرالدین است» (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۰۷۰-۱۳۷۳: ۱۰۷۴؛ خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۲۲) به نظر می‌رسد ملک اشرف در آغاز حاکمیتش با انجام اقداماتی و بیان چنین صحبت‌هایی درصدد جلب حمایت و پشتیبانی شیخ صدرالدین موسی برای تثبیت و مشروعیت قدرتش بوده است چنانچه حاکمیت خویش را مبتنی بر پیشگویی و لطف شیخ صفی می‌داند به نوشته ابن بزاز، ملک اشرف در گفتگویی با صدرالدین بیان نمود که

«با پادشاه ابوسعید و بغداد خاتون و اعظام مملکت به حضرت شیخ رسیدیم... شیخ نظری بمن فرمود... و به پادشاه ابوسعید گفت پادشاه، این طفل را نیکو نگاهدار که دولت در سر این است. اکنون من از شیخ آن کرامات پیشین دیدم و این بخشایش یافتم که از جهان هر چه می‌خاستم و می‌خواهم میسر می‌گردد و این دولت و عظمت پادشاه نشانی و شوکت امیرنشینی از نظر او یافتم» (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۳۴۸).

دو سند دیوانی که حاکی از روابط دوستانه ملک اشرف و شیخ صدرالدین موسی است، سند اول در رجب ۷۵۴ هـ ق از سوی دیوان ملک اشرف صادر شده با مضمون جلوگیری از مزاحمت و گرفتن مالیات از املاک موروثی شیخ صدرالدین که موقوفات ایشان است (اسناد موزه ملی ایران، ۲۵۸۹۱). در سند دوم که تاریخ آن سال ۷۵۵ هـ ق است، ملک اشرف خطاب به حکام و نواب و متصرفان منطقه گرمود واقع در اردبیل دستوراتی مبنی بر جلوگیری از گرفتن مالیات و تعرض به دیه شرف‌آباد که در تملک شیخ صدرالدین بود، صادر نموده است (اسناد موزه ملی ایران، ۲۵۸۹۳). به نظر می‌رسد شخص ملک اشرف به نسبت مأموران محلی دیوانش در مورد شیخ صدرالدین و خانقاهش ملاحظاتی داشته است و از تعرض به املاک صفوی و گرفتن مالیات از آنها جلوگیری

نموده است؛ اگرچه با بررسی اسناد بقعه شیخ صفی و کتاب صریح الملک عبدی بیگ شیرازی، سندی که حاکی از اهدا و تخصیص موقوفات برای بقعه و خانقاه صفوی از سوی حاکمان چوپانی باشد وجود ندارد، درحالی که اسناد موقوفات اهدایی سلاطین ایلخانی، آل جلایر، خاندان رشیدی و امرای محلی به خانقاه صفوی موجود می‌باشند.

ابن بزاز (۱۳۷۳: ۱۰۵۹-۱۰۶۰) به حکایاتی از نابودی دشمنان قدرتمند خاندان صفوی به دست ملک اشرف چوپانی اشاره نموده است از جمله اینکه

«مولانا ابوبکر که عمده مصالح ملک آذربایجان بود و در دیوان ملک اشرف رتبت اعتبار داشت سالی حکومت اردبیل داشت و بر رعایای اردبیل به ناحق مال بسیار می‌انباشت و می‌خواست که از ایشان مال وافر به ناحق بستاند و ایشان را بر خاک مسکنت نشاند و شیخ صدرالدین وی را مجال نمی‌داد و چون او طمع خام در خواص و عوام بسته بود حيله‌ها می‌ساخت و می‌خواست که به مریدان و خاندان شیخ ملالت رساند» امیر اشرف مولانا ابوبکر را به دست محصلان سپرد تا اینکه بر اثر شکنجه مرد»

در جای دیگر آورده که

«عبد علی وزیر امیر اشرف که با صلحا و مشایخ و از جمله با خاندان کججی تبریزی و خاندان صفی عداوت داشت و به قلع آنها می‌کوشید و مدعی بود که خواجه علاءالدین منصور پسر عموی شیخ صدرالدین در باب من به حضور امیر اشرف بدگویی نموده است... این را علت غرض فاسد خود ساخته و پیوسته در حضور ملک اشرف سعایت و سخن‌های فتنه‌انگیز فساد آمیز پرداخته و عذرخواهی قبول نمی‌کرد و مانع ملاقات و حضور شیخ صدر با امیر اشرف می‌شد اما به یک‌باره عبد علی را گرفتند و اموال و خانه وی و اتباعش را تاراج و غارت نمودند. اشرف بعد از این واقعه به طلب شیخ صدرالدین فرستاد و در مجلس خاصی از احوال تخلیط عبد علی و وشایت او سخنها می‌راند و عذرها می‌خواست و سه نوبت سر تواضع بر قدم مبارک آدم الله برکنه نهاد که عبد علی را ولایت و کرامات تو گرفتار کرده و دمار از دولت او برآورده والا مرا هوس گرفتن او نبود» (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۰۶۳-۱۰۶۵).

ارادت ملک اشرف نسبت به شیخ صدرالدین موسی چندان دوام نیافت به سبب آنکه مرشد طریقت صفوی از سر منفعت‌طلبی و یا به علت جایگاه اجتماعش اقداماتی انجام داد که موجب سوءظن و مخالفت حاکم چوپانی شد. در این زمان اشخاصی که در معرض تهدید و خطر بودند به علت حرمت و تقدس بقعه شیخ صفی در آنجا پناه می‌گرفتند و اموال و املاک خویش را به به‌صورت وقف، هبه، امانت و یا حتی فروش به مرشد صفوی واگذار می‌نمودند، این مسئله اگرچه به نفع صفویان بود اما موجب خشم حاکم چوپانی شد؛ ابن بزاز (۱۳۷۳: ۹۹۹-۱۰۰۲) نقل می‌کند که اخی شاه ملک از نزدیکان و نایب خاص امیر یاغی باستی نواده امیر چوپان بعد از قتل او توسط ملک اشرف، ظاهراً با سیصد هزار دینار به اردبیل آمد و التجاء به شیخ صدرالدین موسی کرد و شیخ او را پنهان کرد یکی از امرای ملک اشرف نوروز نام به محض اطلاع، وی را دستگیر و محبوس نمود ولی اخی شاه ملک احتمالاً با برنامه‌ریزی شیخ صدرالدین از آنجا گریخت، بنابراین نوروز به خانقاه شیخ صفی آمده و از شیخ صدرالدین موسی سیصد هزار دینار اخی شاه ملک را - طلبید چون درخواست نوروز از شیخ بی‌نتیجه بود به ملک اشرف خبر داد که «اخی شاه ملک با

سیصد هزار دینار اینجا بود و آدم الله برکنه او را گریزانیده و اموال او پیش او مودع» بدین ترتیب از طرف ملک اشرف ایلچی فرستاده شد که صدرالدین آن مبلغ سیصد هزار دینار را تسلیم او دارد و اینجا آید، شیخ صدرالدین به ناچار راهی اردوی ملک اشرف در قراباغ اران شد اما تا سه روز وی را به حضور نپذیرفت ظاهراً در این موقع شیخ صفی به خواب ملک اشرف آمد، چنانچه حاکم چوپانی عذرها خواست و با لطف و تواضع بسیار شیخ صدرالدین را با علم و تشریفات روانه گردانید، در این حین عبدالحی وزیر از شیخ خواست تا با استفاده از نفوذ خویش نوروز را که در جستجوی اخی ملکشاه به قید اسارت یعقوب حاکم ولایت تول درآمده بود آزاد کند که همین گونه شد. مورد دیگری که موجب اختلاف ملک اشرف و شیخ صدرالدین شد، قضیه آشوب گیلان بود که به قتل اصفهید گیلان و برادرش منجر شد. مردم و دیوانیان از جمله سلطانشاه سراوی که به نوشته ابن بزاز در دیوان استیفای مملکت دست مطلق داشت شیخ صدرالدین را متهم کردند که با سوءاستفاده از این آشفتگی سیصد خروار ابریشم از گیلان آورده و در خانقاه مخفی داشته است. ایلچیان بر سبیل بازرسی آمدند و ظاهراً چیزی نیافتند و بازگشتند و از طرفی صدرالدین نیز شکایت به ملک اشرف برد، اما سلطانشاه، صدرالدین را به پرداخت سی هزار دینار موظف کرد که در این حین به حکم ملک اشرف سلطانشاه به قتل رسید و اموالش به تاراج رفت (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۰۶۱).

این روایات از یک سو گویای آن است شیخ صدرالدین شخصی فعال بوده و در وقایع جاری دخالت می‌نموده و از سوی دیگر نشان می‌دهد که ظاهراً دشمنی با خاندان صفوی عاقبت خوشی نداشته است، احتمالاً شیخ صدرالدین موسی با استفاده از نفوذی که در دربار چوپانی داشت، مخالفان را از میان برمی‌داشت، اگرچه دلیل اصلی را می‌توان حرص و طمع حاکم چوپانی به ثروت این اشخاص بلند رتبه دانست و دشمنی این دولتمردان با خاندان صفوی دستاویزی برای قتل آنها بوده است. چنانچه منابع اشاره دارند که ملک اشرف هر زمان احساس می‌کرد امرا و وزرایش مالی اندوخته و نیرو یافته‌اند به بهانه‌ای آنها را معزول و اموالشان را تصاحب می‌نمود و هر سال ارکان دولتش را تغییر می‌داد، بدین طریق وی خزاین بسیار حاصل کرده بود (فصیحی، ۱۳۴۱: ۸۸؛ مستوفی، ۱۳۹۶: ۴۴-۴۲).

در ارتباط با سوءظن ملک اشرف نسبت به مرشد صفوی عده‌ای بر این باورند که شیخ صدرالدین به واسطه توسعه دایره نفوذ و ابراز فعالیت، سوءظن متنفذین اطراف را به سوی خود جلب کرده و قدرت او محرک حسد ملک اشرف چوپانی شده است. زرین کوب (۱۳۷۹: ۶۴۳) دلیل دشمنی ملک اشرف با شیخ صدرالدین موسی نقش وساطتی او در رفع اختلافات امرای محلی می‌داند و کثرت فوق‌العاده مریدانش که دائم رو به فزونی بود طقوش (۱۳۹۹: ۴۹) نیز بدون آنکه به اقدامات سیاسی شیخ صدرالدین اشاره‌ای داشته باشد از سازمان‌دهی مقاصد و آرزوهای سیاسی خاندان صفوی توسط وی می‌نویسد که موجب تبعید وی

به تبریز شده است؛ اما ابن بزاز (۱۳۷۳: ۱۰۷۰) رویه خصمانه ملک اشرف و فساد اعتقاد وی نسبت به خاندان صفوی را نتیجه فتنه‌گری اهل نفاق و حاسدان دانسته است. وی می‌نویسد سخن‌ها کردند که «اعتقاد طوایف ملوک مستلزم انقیاد آدم الله برکته است، چنانکه اگر کمتر اشارتی و اندک کنایتی به قلع و خلع او رخصت فرماید هر یکی از ملوک اطراف و سلاطین اکناف نهضت نمایند.» از مجموع این نوشته‌ها چنین استنباط می‌شود که رقبا و مخالفان حاکم چوپانی را علیه شیخ صدرالدین موسی تحریک می‌کردند به دلیل فعالیت‌هایی که بیشتر جنبه مالی و اقتصادی داشت و همچنین به علت نفوذ اجتماعی و روابط حسنه وی با امرای محلی. به نوشته ابن بزاز (۱۳۷۳: ۱۰۷۰-۱۰۷۵) «ملک اشرف، اشراف و اکابر مملکت را در عمارت رشیدیه به شهر بند بند کرد ... و خلق را از خواص و عوام کار بجان و کارد به استخوان رسید... اتفاقاً صدر به تبریز رفت ملک اشرف وی را طلب کرد و سد باب اجازه خروج کرد و به زبان تملق و تعلق خاطر و اعتقاد فواید ظاهر می‌کرد که غرض صحبت و ضیافت است و هر نوع حيله و چرب زبانی که در تهاون و توانی دست می‌داد... اما عداوت صریح به روی کار نمی‌آورد»

ظاهراً ملک اشرف بعد از سه ماه حبس قصد مسمومیت و کشتن شیخ صدرالدین موسی را داشت که بنا به نوشته منابع ظاهراً شیخ صفی به خواب یکی از نزدیکان وی آمد و خواستار رهایی فرزندش شد، چون این خواب به اطلاع ملک اشرف رسید، شیخ صدرالدین موسی را طلب نمود و در خلوت عذرخواهی و اجازه مراجعت به زاویه اردبیل داد (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۰۷۶-۱۰۸۱)؛ خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۲۲). احتمالاً حاکم چوپانی چون به کرامات شیخ صفی اعتقاد داشته و کشتن مردی روحانی و بانفوذ را به صلاح نمی‌دانسته، او را آزاد ساخته است، اگرچه چندی بعد از آزاد کردن شیخ، پشیمان شد و مجدداً خواست وی را به چنگ آورد، اما شیخ صدرالدین به محض مطلع شدن از این خبر به گیلان گریخت، ظاهراً شیخ صدرالدین در دربار چوپانی جاسوسان و یا مریدانی داشته است که وی را از تصمیم ملک اشرف مطلع نموده‌اند.

راجر سیوری (۱۳۸۲: ۱۱) تحت نظر ماندن سه ماه صدرالدین موسی از سوی ملک اشرف را نشانگر وجود اندیشه تأسیس دولت در طریقت صفوی شناخت نسبی اهمیت سیاسی رو به رشد نهضت صفویه را دید» به اعتقاد وی این واقعیت که ملک اشرف لازم دید برای دستگیری مجدد رهبر صفویه تلاش کند نشانگر آن است که دشمنی او با شیخ صدرالدین اساساً انگیزه‌های سیاسی داشته و نشان‌دهنده قدرت رو به فزاینده طریقت صفوی بود. در رد این نظریه باید گفت با توجه به ویژگی‌های شخصیتی ملک اشرف که شخصی متوهم، دمدمی مزاج، بدگمان و مال دوست بوده و این مسئله که وی بیشتر بزرگان و اعیان مملکت را در عمارت رشیدیه مجبور به اسکان و به عبارتی محبوس نموده و حتی برخی از مقامات را به قتل رسانده و اموالشان را مصادره نموده بود، می‌توان گفت وی به همه بزرگان مملکت و نه فقط شیخ صدرالدین موسی سوءظن داشته و آنها را تحت فشار گذاشته

بود. ظاهراً حاکم چوپانی نسبت به علما و رهبران مذهبی نیز به طور اعم نظر خوشی نداشته است چنانچه علاوه بر شیخ صدرالدین موسی، خواجه شیخ کججی و قاضی محی‌الدین بردعی نیز مجبور شدند به ترتیب به شام و سرای پایتخت دشت قیچاق مهاجرت نمایند (میرخواند، ۱۳۷۵: ۵/ ۹۸۲-۹۸۱؛ مستوفی، ۱۳۹۶: ۵۵-۵۷؛ سمرقندی، ۱۳۵۳: ۳۱۲).

هیچگونه شواهدی مبنی بر فعالیت سیاسی و نظامی شیخ صدرالدین موسی وجود ندارد، حال آنکه اسناد بقعه شیخ صفی گویای آن است که اقدامات وی بیشتر در راستای حفظ و گسترش اموال و املاک خانقاه اردبیل و رشد طریقت صفوی بوده است، بنابراین شیخ صدرالدین را نمی‌توان مدعی قدرت سیاسی دانست، احتمالاً چون وی دارای نیروی انسانی رو به رشد و امکانات مالی گسترده بود، برای حاکم چوپانی تهدیدی بالقوه محسوب می‌شده است. از دیگر دلایل سوءظن ملک اشرف نسبت به مرشد صفوی چنانچه برای بازگشتش از گیلان اصرار داشت، نفوذ گسترده خاندان صفوی در میان مردم و حکام محلی، فعالیت مخالفان مرشد صفوی در دربار؛ احتمال اتحاد شیخ صدرالدین با دشمنان چوپانی یعنی آل‌جلایر و یا حاکم دشت قیچاق و مهم‌ترین دلیل را می‌توان ثروت و اموال خانقاه اردبیل ذکر نمود، روزبهان‌خنجی (۱۳۷۹: ۲۷۷-۲۸۸) به این ثروت هنگفت در زمان شیخ صدرالدین چنین اشاره دارد که

«صیت کرامت و کرم او در اقصای عالم منتشر شد و ارباب ارادت والدش در خدمت افزوده به بذل مال جنابش را معدن کنوز اموال و نفایس و ذخایر گردانیدند و عن‌قریب به رتبت خلافت هارونی حشمت قارونی قرین ساخت حظیره مملو از ذخیره و زیارت مالامال از اموال تجارت شد سران سپاه طالش را در زیر قدم انعام و اکرام مالش داد و مردم روم را بنعمت و مال رام گردانید».

با توجه به زیاد بودن اسناد مالی متعلق به دوران رهبری شیخ صدرالدین موسی، عصر مرشدی وی را می‌توان اوج فعالیت‌های اقتصادی شیوخ صفوی دانست، چنانچه خانقاه اردبیل در این زمان از بنیه مالی گسترده‌ای برخوردار شده است، بنابراین ملک اشرف حریص و احتمالاً حسود که شاهد گسترش املاک و به تبع آن افزایش رعیا و مریدان طریقت بود، به این ثروت هنگفت چشم دوخت، چنانچه مستوفی (۱۳۹۶: ۴۱) اشاره دارد که ملک اشرف «هر جا در مملکت معلوم کردی که کسی مالی دارد به بهانه او را مجرم کردی و به تهمت گرفتی و مال او را بستدی و او را قصد کردی و به قلعه مقید کردی». حرص مال‌دوستی ملک اشرف بدان حد رسید که حتی دخمه و مزار سلاطین مغول را بشکافت و کفن و آنچه در مقابر آنها بود بیرون آورد (نطنزی، ۱۳۳۶: ۱۶۱) بنابراین با توجه به آنچه ذکر شد حاکم چوپانی درصدد دستگیری و احتمالاً قتل رهبر صفوی بود. بنوشته ابن بزاز (۱۳۷۳: ۱۰۷۵-۱۰۸۱) ملک اشرف مکرر افرادی را به طلب شیخ صدرالدین به گیلان می‌فرستاد و با عهد و سوگند اطمینان می‌داد که به وی آسیبی نمی‌رساند، بنابراین شیخ صدرالدین

تمایل به بازگشت نمود. رفتن شیخ صدرالدین به گیلان برخلاف دیگر مخالفان حکومت چوپانی که راهی سرزمین‌های دورتری شدند و همچنین تمایل وی به مراجعت این شبهه را به وجود آورده که میان وی و ملک اشرف رابطه چندان خصمانه نبوده است، در رد این نظر باید به این نکات توجه داشت اول اینکه گیلان سرزمین جد مادری شیخ صدرالدین موسی یعنی شیخ زاهد بود و مسلماً مردم آنجا از پیروان طریقت زاهدیه بودند همچنین صفویان ظاهراً در آن منطقه املاکی داشته‌اند چراکه در سندی به تاریخ ۷۵۳ هـ ق شیخ صدرالدین موسی بیست لته زمین برنج‌زار واقع در گیلان را به شخصی به نام حاجی عمادالدین هبه نموده است (اسناد موزه ملی ایران، ۲۵۶۷۹) دوم اینکه منطقه گیلان تحت سلطه حاکمان محلی مستقل از حکومت چوپانی قرار داشت و سومین دلیل اینکه ظاهراً شیخ صدرالدین وقت و فرصت کافی برای فرار به مناطق دوردست را نداشت و چون گیلان به فاصله نزدیکی از اردبیل قرار داشته است پس طبیعی بود که وی به آنجا پناه ببرد؛ اما دلیل تمایل شیخ صدرالدین به بازگشت، رسیدگی به امور و املاک گسترده خانقاه اردبیل بود، به نظر می‌رسد پناهندگی شیخ صدرالدین در گیلان چندین سال به طول کشیده و در این مدت وضعیت اداره خانقاه و مریدان دچار آشفتگی شده بود چنانچه در گفتگویی که میان شیخ صدرالدین و جانی-بیک پس از پیروزی آنها صورت گرفت، جانی بیک به شیخ صدرالدین گفته بود که شنیده است شیخ مدت زیادی در تبعید بوده و اینکه وضع درویش صفوی در عبادتگاه اجدادی در اردبیل بدتر شده است (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۲۳)؛ اما دلیل تأخیر شیخ صدرالدین در مراجعت به اردبیل از یک طرف چون وی به اخلاق و شخصیت ملک اشرف آگاهی داشت و به عهد او نامطمئن بود و از طرف دیگر احتمالاً جانی‌بیک وی را از لشکرکشی قریب‌الوقوع بر ضد ملک اشرف مطلع نموده بود بنابراین تا زمان شکست نهایی ملک اشرف (۷۵۸ هـ ق) در بازگشتش تعلل نمود و در گیلان ماند. احتمالاً رهبر صفوی نمی‌خواست استه است متهم به همکاری با بیگانگان در تصرف آذربایجان شود.

اگرچه به نقش قاضی محی‌الدین بردعی در حمله جانی بیک به آذربایجان اشاره شده که وی در مجلس وعظش چنان جانی‌بیک را متاثر نمود که نجات مردم مصیبت‌زده آذربایجان را از شر ظلم و جور ملک اشرف را از واجبات دانست (اهری، ۱۳۸۹، ۲۳۷-۲۳۸) اما به نظر می‌رسد میان شیخ صدرالدین موسی از زمان پناهندگی در گیلان با جانی‌بیک حاکم دشت قبچاق نیز روابطی برقرار بوده و احتمالاً رهبر صفوی او را تحریک به اقدام بر ضد ملک اشرف نموده است، چنانچه ابن بزاز (۱۳۷۳: ۱۰۸۱) آورده که جانی‌بیک خبر حرکتش را طی مکاتباتی به اطلاع شیخ صدرالدین رساند و حتی برای دیدار با وی مدتی در اردبیل توقف نمود اما چون شیخ صدرالدین هنوز به وطن معاودت نکرده بود، صلاح در فرصت سوزی ندید و به ادامه لشکرکشی علیه ملک اشرف پرداخت. این اقدام جانی‌بیک در راستای جلب حمایت خاندان با نفوذ و قدرتمند صفوی و مریدان آنها بود، چنانچه با پشتیبانی و یا انفعال خاندان صفوی وی توانست به راحتی و بدون مقابله

جدی بر آذربایجان دست یابد و ملک اشرف را دستگیر نماید. جانی‌بیک پس از پیروزی، در اردوگاه خویش در اوجان، شیخ صدرالدین موسی را با اعزاز و احترام فراوان به حضور پذیرفت در منابع تاریخی متأخر صفوی آمده که جانی‌بیک در موقع بازگرداندن شیخ صدرالدین به اردبیل از وی خواست که فهرستی از کلیه زمین‌ها، کارگاه‌ها و املاک متعلق به خود و پیروانش تهیه کند تا او بتواند به عنوان سیورغال و با تضمین شرعی به شیخ واگذار نماید تا درآمد حاصل از این اموال به خانقاه صفویه اختصاص یابد، اما چون فهرست زمین‌ها تا قبل از رفتن جانی‌بیک تکمیل نشده بود این امر امکان تحقق نیافت (زاهدی، ۱۳۴۳: ۴۴؛ استرآبادی، ۱۳۶۶: ۲۲) چون ابن بزاز به همراه شیخ صدرالدین در اردوی جانی‌بیک حضور داشته و از نزدیک شاهد وقایع بوده، هیچگونه اشاره‌ای به این مسئله ندارد بنابراین این مطلب یا صحت ندارد و یا اینکه ابن بزاز به عمد در این مورد سکوت نموده تا شیخ صدرالدین به همکاری و سهم‌خواهی از جانی‌بیک متهم نشود.

به نوشته ابن بزاز (۱۳۷۳: ۱۰۸۳-۱۰۸۵) وقتی که ملک اشرف را دستگیر کرده به درگاه جانی‌بیک بردند وی در چادری زندانی بود که صدرالدین با همراهان از آنجا گذشت سرو صدای آنها را ملک اشرف شنیده از محافظین خود جریان را دریافت او به واسطه ابن بزاز از شیخ صدرالدین تقاضای شفاعت نمود و از کارهای خود درباره وی پوزش طلبید، صدرالدین خواست جان او را نجات دهد ولی سایر بزرگان راغب نبودند و او را از این کار بازداشتند تا پادشاه جانی‌بیک بر قتل او مصمم شد. در مورد پذیرش درخواست شفاعت ملک اشرف از سوی شیخ صدرالدین موسی این شبهه را به وجود آورده که میان آنها دشمنی وجود نداشته است، اما باید گفت که جایگاه شیخ صدرالدین به عنوان بزرگ یک خاندان بانفوذ و رهبر طریقتی صوفیانه ایجاب می‌کرد که به ظاهر و برخلاف میل باطنیش، وساطت کند، اما جانی‌بیک با دستور کشتن ملک اشرف حکومت چوپانی را ساقط نمود.

مخالفت پنهان رهبر صفوی با حکومت چوپانی هم به دلیل دشمنی ملک اشرف با وی و هم به دلیل خوی نظامی‌گری و خشونت آل چوپان بود؛ حاکمیت آنها دوره وحشت و ناامنی بود. چنانچه شیخ حسن جلایر (۷۴۰ هـ ق) در نامه‌ای که به اورخان غازی ارسال نموده به ظلم و ستم، غارت و کشتار و خرابی ملک توسط آل چوپان اشاره نموده است (فریدون‌بیک، بی‌تا: ۷۴). در منابع تاریخی اشاره شده که ظلم، قحطی و شیوع بیماری‌ها در این عصر موجب نارضایتی و جلائی وطن اکثر اهالی آذربایجان به خصوص علما و مشایخ آن منطقه شده بود (اهری، ۱۳۸۹: ۲۳۲-۲۳۴؛ ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۹۷۸) از این اوضاع چنین استنباط می‌شود که در منطقه تحت سلطه آل چوپان فعالیت‌های اقتصادی اعم از کشاورزی و تجارت که نیاز به امنیت و ثبات داشت دچار رکود شده

و این مسئله خوشایند خاندان روحانی- زمین‌دار و احتمالاً تاجر صفوی نبوده است؛ بنابراین شیخ صدرالدین موسی تمایل به پایان وضع موجود داشته است.

۷. نتیجه

خاندان چوپانی هم از سر ایمان و اعتقادی که به شیخ صفی و خانقاه اردبیل داشتند و هم برای تحکیم موقعیت‌شان در دربار ایلخانی با شیخ صفی که از نفوذ سیاسی و اجتماعی زیادی برخوردار بودند، مناسباتی حسنه و نزدیک برقرار نمودند؛ شیخ صفی با حفظ بی‌طرفی در رقابت‌های سیاسی و در اولویت قرار دادن منافع و مصالح خویش از روابط با آل چوپان که قدرت سیاسی- نظامی مملکت را در اختیار داشتند استفاده نموده درصدد حفظ و تقویت بنیه مالی خانقاه اردبیل و توسعه طریقتش برآمد؛ اگرچه این مناسبات به نسبت روابط با خاندان رشیدی محکم و ظاهراً منافع خانقاه اردبیل و متولی آن را تأمین نکرد، احتمالاً شیخ صفی از قتل امیرچوپان و فرزندانش و به قدرت رسیدن مجدد خاندان رشیدی که از حامیان بزرگ مالی وی بودند خشنود شده و حتی شاید وزارت خواجه غیاث‌الدین محمد رشیدی با تأیید و حمایت وی بود.

با تأسیس حکومت چوپانی، شیخ حسن و برادرش ملک اشرف برای مشروعیت و تقویت پایه‌های قدرتشان در مقابل رقبایی چون آل‌جلایر، با متولی خانقاه اردبیل، شیخ صدرالدین موسی مناسباتی دوستانه برقرار نمودند؛ اما این روابط به عللی چون حرص و طمع ملک اشرف به ثروت روزافزون خانقاه اردبیل و سوءظن و نگرانی وی نسبت به فعالیت‌های شیخ صدرالدین موسی به سردی و تقابل گرایید، اگرچه شواهد گویای آن بود که فعالیت‌های شیخ صدرالدین موسی جنبه اقتصادی و تبلیغی داشته و هیچ نوع اهداف سیاسی-نظامی را پیگیری نمی‌نموده است؛ احتمالاً چون مرشد صفوی ابزارهای کسب قدرت که عبارت بود از: نفوذ معنوی و اجتماعی، نیروی مریدان و بنیه مالی گسترده را در اختیار داشت بنابراین به‌صورت بالقوه برای حاکمیت چوپانی خطرناک بوده است و به همین دلیل ملک اشرف درصدد دستگیری و قتل وی برآمد که مرشد صفوی با اطلاع از این موضوع به گیلان گریخت. ظلم و ستم و خوی نظامی‌گری ملک اشرف موجب ویرانی، ناامنی، بی‌ثباتی و مهاجرت ساکنان و علمای آذربایجان به مناطق اطراف شده بود. این وضعیت نامطلوب موجب شکل‌گیری روابط میان جانی‌بیک و مخالفان حکومت چوپانی از جمله شیخ صدرالدین موسی شد. جانی‌بیک با بهره‌گیری از این فرصت و احتمالاً با جلب حمایت و پشتیبانی مرشد ناراضی صفوی بدون مقابله جدی آذربایجان را تصرف و حکومت چوپانی را ساقط نمود. البته شیخ صدرالدین با وجود دعوت جانی‌بیک برای حضور در این لشکرکشی، وی را همراهی نکرد چراکه نمی‌خواست متهم به همکاری با بیگانگان شود. در خاتمه باید اشاره داشت اگر جانی‌بیک برضد حاکم چوپانی وارد میدان نمی‌شد، ملک اشرف با

قتل شیخ صدرالدین موسی و ضبط اموال و املاک خانقاه اردبیل، قدرت و توان طریقت صفوی را از بین می‌برد و تشکیل حکومت صفویه در هاله‌ای از ابهام قرار می‌گرفت.

منابع

ابن بزاز اردبیلی، توکل بن اسماعیل، (۱۳۷۳)، *صفوة الصفا*، تصحیح غلامرضا طباطبائی مجد، تهران، مصحح امینی هروی، ابراهیم بن میرک جلال‌الدین، (۱۳۸۳)، *فتوحات شاهیه*، تصحیح محمدرضا نصیری، تهران، انجمن آثار و مفاخر

استرآبادی، سیدحسین بن مرتضی حسینی، (۱۳۶۶)، *تاریخ سلطانی*، به اهتمام احسان اشراقی، ج ۲، تهران، علمی بیانی، شیرین، (۱۳۸۱)، *دین و دولت در ایران عهد مغول*، ج ۲، چ ۲، تهران، دانشگاهی حافظ ابرو، (۱۳۵۰)، *ذیل جامع التواریخ رشیدی*، به اهتمام خانباا بیانی، چ ۲، تهران، انجمن آثار ملی خنجی اصفهانی، فضل‌الله، (۱۳۷۹)، *عالم آرای امینی*، چ ۱، تهران، خانواده خوفاقی، فصیح احمد بن جلال‌الدین محمد، (۱۳۴۱)، *مجمعل فصیحی*، به تصحیح محمود فرخ، مشهد، باستان خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین، (۱۳۸۰)، *حبیب السیر*، تصحیح محمد دبیرسیاقی، تهران، خیام زاهدی، حسین بن شیخ ابدال‌پیرزاده، (۱۳۴۳)، *سلسله‌النسب صفویه*، به اهتمام ادوارد براون، برلین، ایران‌شهر زرین‌کوب، عبدالحسین، (۱۳۷۹)، *روزگاران تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی*، چ ۲، تهران، سخن سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق، (۱۳۵۳)، *مطلع سعدین و مجمع بحرین*، به اهتمام عبدالحسین نوائی، ج ۱، تهران، طهوری

سیوری، راجر (۱۳۸۲)، *ایران عصر صفوی*، ترجمه کامبیز عزیزی، چ ۱۱، تهران، مرکز شبانکاره‌ای، محمد بن علی، (۱۳۶۳)، *مجمع‌النساب*، به تصحیح میرهاشم محدث، تهران، امیرکبیر شیخ‌الحکامی، عمادالدین، (۱۳۸۷)، *فهرست اسناد بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی*، چ ۱، تهران، مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

شیرازی، عبدالله بن فضل‌الله، (۱۳۸۸)، *تجزیه الامصار و ترجیه‌الاعصار*، چ ۱، تهران، دانشگاه تهران عبدی‌بیک نویدی شیرازی، زین‌العابدین (بی‌تا)، *صریح الملک (نسخه خطی)*، میکروفیلم ش. ۱۵۵۶ و ۱۶۵۸، دانشگاه تهران.

قطبی‌هری، ابی‌بکر، (۱۳۸۹)، *تواریخ شیخ اویس*، به کوشش ایرج افشار، تبریز، ستوده کاشانی، ابوالقاسم عبدالله بن محمد، (۱۳۸۴)، *تاریخ الجایتو*، به اهتمام مهین همبلی، تهران، علمی و فرهنگی مستوفی، حمدالله، (۱۳۳۹)، *تاریخ گزیده*، به اهتمام دکتر عبدالحسین نوائی، تهران، امیرکبیر مستوفی، زین‌الدین بن حمدالله، (۱۳۹۶)، *ذیل تاریخ گزیده*، به کوشش ایرج افشار، چ ۲، تهران، محمود افشار میر خواند، محمد بن خاوندشاه، (۱۳۷۵)، *روضه‌الصفا*، ج ۵، چ ۲، تهران، علمی مجموعه اسناد بقعه شیخ صفی (سال ۷۴۳)؛ ش ۲۵۸۷۹ / (سال ۷۵۴)؛ ش ۲۵۸۹۱ / (سال ۷۵۵)؛ ش ۲۵۸۹۳، مرکز اسناد موزه ملی

همدانی، رشیدالدین فضل‌الله، (۱۳۶۴)، *مکاتبات رشیدی*، تصحیح محمد شفیع، پنجاب، کلیه پنجاب همدانی، رشیدالدین فضل‌الله، (۱۳۸۸) *تاریخ مبارک غازانی*، تصحیح کارل یان، ج ۱، چ ۱، تهران، پرسش سالاری شادی، علی، (۱۳۸۸)، «حوال و مناسبات صدرالدین صفوی و نقد افسانه قاسم انوار» *پژوهش‌های تاریخی*، دوره ۱، ش ۱، صص ۶۷-۱۰۰

طغوش، محمد سهیل، (۱۳۹۹)، «پیدایش خاندان صفویه»، ترجمه ناصر بوعدار و جاسم بوعدار، پژوهش در تاریخ، ش ۲۷-۲۸، صص ۳۹-۶۴

- Abdi Beyk Navidi Shirazi, Zain Al Abdin (Beta). Sarih al-Mulk (manuscript, microfilm 1556 and 1658) University of Tehran. [In Persian].
- Bayani, Shirin, (2002), Religion and Government in Iran during the Mughal Era, second volume, second edition, Tehran, academic publication. [In Persian].
- Estrabadi, Seyyed Hasan bin Morteza Hosseini, (1987), History of the Sultanate, by Ehsan Eshraghi, second edition, Tehran, Scientific. [In Persian].
- Hafez Abro, (1971), under Jame al-Tawarikh Rashidi, with the attention of Dr. Khanbaba Bayani, second edition, Tehran, National Art Association. [In Persian].
- Hamdani, Rashid-ud-Din Fazlullah, (1985), Rashidi's Correspondence, corrected by Muhammad Shafi, Lahore, All Punjab Publications. [In Persian].
- Hamdani, Rashiduddin Fazlullah, (2009) Tarikh Mubarak Ghazani, revised by Carl Yan, Tehran: Question. [In Persian].
- Ibn Bazaz Ardabili, Tawakal bin Ismail (1994), Safwa al-Safa, revised by Gholamreza Tabatabai Majd, Tehran, revised. [In Persian].
- Kashani, Abulqasem Abdullah bin Mohammad, (2005), History of Al-Jayto, by Mahin Hembli, Tehran, scientific and cultural. [In Persian].
- Khafi, the eloquent Ahmed bin Jalaluddin Muhammad, (1962), the eloquent collection, edited by Mahmoud Farrokh, Mashhad: Bastan. [In Persian].
- Khandamir, Ghiyath al-Din bin Hamam al-Din al-Husaini, (2001), Tarikh Habib al-Sir, edited by Mohammad Dabir Siyaghi, Tehran, Khayyam. [In Persian].
- Khanji Esfahani, Fazlullah bin Rozbehan, (2000), Alam Arai Amini, first edition, Tehran, Family. [In Persian].
- Mirkhwand, Mohammad Bin Khawand Shah Balkhi, (1996), Ruza al-Safa, Tahhib and Talkhis by Dr. Abbas Zaryab, fifth volume, second edition, Tehran, Scientific. [In Persian].
- Mostofi, Hamdollah, (1960), selected history, by Dr. Abdul Hossein Navaei, Tehran, Amir Kabir. [In Persian].
- Mostofi, Zain-al-Din bin-Hamadullah, (2016), under the selected date, with the efforts of Iraj Afshar, second edition, Tehran, Mahmoud Afshar. [In Persian].
- National Museum Document Center (year 743); Sh.25879/(year 754), Sh.25891/(year 755), Sh.25893. [In Persian].
- Qutbi Ahri, Abi Bakr (2010) Chronicles of Sheikh Owais, with the effort of Iraj Afshar, Tabriz, Sotoudeh. [In Persian].

- Salari Shadi, Ali, the condition and relationships of Sadr al-Din Safavi and criticism of the legend of Qasim Anwar, historical researches, Isfahan University, number 1, 2018. [In Persian].
- Samarkandi, Kamal al-Din Abd al-Razzaq, (1974), informer of Saadin and the Bahrain Assembly, by the efforts of Abdul Hossein Nawai, first volume, Tehran, Tahuri. [In Persian].
- Shabankarei, Muhammad bin Ali, (1984), Majmam al-Ansab, corrected by Mir Hashem Mohhaddeth, Tehran, Amir Kabir. [In Persian].
- Sheikh Al-Hakmai Emad al-Din, (2008), list of documents of Sheikh Safi al-Din Ardabili tomb, first edition, Tehran, Islamic Council Documents Center
- Shirazi, Abdullah bin Fazlullah, (2009) Analysis of al-Masr and Tazjie al-Aasar (History of Wasaf al-Hadrah), first edition, Tehran, University of Tehran Press. [In Persian].
- Siori, Roger, (1999), Safavid Iran, translated by Kambiz Azizi, Tehran, Center. [In Persian].
- Taghosh, Mohammad Sohail, The Birth of the Safavid Dynasty, translated by Nasser Bouadhar and Jassim Bouadhar, Research in History, No. 27-28, 2019. [In Persian].
- Zahedi, Hossein bin Sheikh Abdal Pirzadeh, (1964), Safavid dynasty, by Edward Brown, Berlin, Iranshahr. [In Persian].
- Zarin Koob, Abdul Hossein, (2000), Iran's historical periods from the beginning to the fall of the Pahlavi dynasty, second edition, Tehran, Sokhon. [In Persian].

